

Mojca Horvat

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'282'373.611

Sadni, zelenjavni in cvetlični vrt v slovenskih narečjih **(po gradivu za SLA)**

V članku bo predstavljena leksično-besedotvorna raznolikost narečnih poimenovanj za pomen 'manjše zemljišče, navadno blizu hiše, na katerem raste trava, drevje, se goji vrtnina, okrasne rastline', za kar se v knjižni zvrsti uporablja leksem *vrt* (s pridevniki *sadni*, *zelenjavni*, *cvetlični*), v slovenskih narečjih pa več kot štirideset različnih poimenovanj. Narečna poimenovanja bodo obenem interpretirana s pomočjo lingvističnih kart, kjer so razvrščena po korenih ter priponskih obrazilih.

The article considers the lexical and word-formational variety of expressions for 'a small piece of land, usually close to a house, on which grows grass, trees, food-bearing plants and flowers', which in the standard language is referred to as *vrt* (garden) with the adjectives *sadni*, *zelenjavni* or *cvetlični* (fruit, vegetable or flower), while in Slovene dialects there are more than forty different terms. The wide range of dialect expressions will be grouped in accordance with the root of the word, while with regard to distribution, the lexemes, interpreted with the help of a linguistic maps, will be grouped according to suffixal elements.

Referat predstavlja prispevek k aktualnemu projektu slovenske dialektologije – *Slovenskemu lingvističnemu atlasu* (SLA), saj temelji na zanj zbranem gradivu ter tehnikah in metodah, ki se pri njem uporabljajo. V Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU trenutno potekajo zaključna dela pred izidom prvega leksičnega zvezka, ki naj bi izšel v letošnjem letu, zajemal pa bo besedje s pomenskega polja 'človek' (Smole 2006a). Z izidom prvega in vseh nadaljnjih zvezkov SLA se bo slovenski jezik vrisal na zemljevid slovanske in širše evropske geolingvistike¹ (Smole 2006b).

Pomen 'manjše zemljišče, navadno blizu hiše, na katerem raste trava, drevje, se goji vrtnina, okrasne rastline' (SSKJ) v knjižnem jeziku najpogosteje označimo z besedo *vrt*, ki ji dodajamo različne pridevnike, s katerimi opišemo vrsto prevladujočih kulturnih rastlin, ki rastejo v takem vrtu. Redkejša poimenovanja za enak pomen, ki jih navaja SSKJ ponavadi s kvalifikatorjem, so tudi: *cvetličnjak* (redko), *cvetnik* (zastar.), *cvetnjak* (redko), *divnjak* (zastar.), *gredica* (ekspr.), *ograd* (nar.), *sadonosnik* (zastar.), *sadovnik* (zastar.), *sadovnjak*, *sočivnjak* (zastar.), *vrtec* (ekspr.), *vrtek* (ekspr.), *vrtič* (star.), *vrtiček* (manjš.), *zelenjadnik* (knjiž. redko), *zelenjak* (zastar.) in *zelenjavnik* (knjiž. redko).

Analizirano narečno gradivo je iz zbirke za *Slovenski lingvistični atlas*, in sicer so odgovori na vprašanje 165 vrt, leta 1961 dopolnjeno² s podvprašanjema a) *sadni*, b) *za zelenjavo in rože*.

1 Ob tem velja omeniti, da je bilo še poleg dvojskih oblik (Jakop 2008) v letih 1988 do danes kartografiranih več kot sto jezikovnih pojavov – glasoslovnih in oblikoslovnih, največ pa leksično-besedotvornih (*Ponovne objave člankov ...* 2009).

2 Posledica je dvoplastno gradivo: pred letom 1961 so eksploratorji večinoma zapisovali narečno ustreznico leksema vrt brez dodatnih pomenskih odtentkov, z malo leksične in pretežno z glasovno diferenciacijo. Zato je starejše gradivo na karti prikazano s kvadrati črne barve.

V slovenskih narečjih se za obravnavani pomen uporablja množica izvorno raznolikih poimenovanj, v gradivu je zapisanih kar 47. Ta so lahko ponekod pomensko natančneje definirana – npr. *vrt* 'parcele v hribu z majhnimi njivami' (Rudno v Selški dolini), *ograd* 'drevesa okrog hiše' (Spodnji Kamenščak pri Ljutomeru), *vrt* 'ograjen prostor' (Brdo – Egg), *kapusišče* 'zeljnik' (Podkloster – Arnoldstein), pogosto pa so lahko tudi večpomenska – npr. *vrt* 'sadni, cvetlični in zelenjavni' (v večini govorov primorske narečne skupine).

Pomen in raznolikost narečnih poimenovanj za sadni, zelenjavni in cvetlični vrt

Za problemsko izhodišče smo si zastavili določitev območij s prisotnostjo/odsotnostjo korena *vrt-*, pri čemer se je pokazalo, da lahko celoten slovenski jezikovni prostor razdelimo v dve enoti. Skrajni severovzhod, ki omenjenega korena ne pozna,³ lahko namreč ločimo od ostalih področij z ločnico, ki od zahoda proti vzhodu poteka po državni meji med Slovenijo in Avstrijo (z izjemo osrednjih govorov rožanskega narečja) vse do Mežiške doline, nato pa po sredi mežiškega in severnopohorskega narečja do Maribora, kjer ločnica sovpade s tokom reke Drave in poteka preko Haloz, vse do stika slovenskega prostora s hrvaškim. Tako 'sadnemu vrtu' v narečjih koroške narečne skupine ter v južnopohorskem in slovenskogoriškem narečju rečejo *pungrat*, v prleškem in prekmurskem narečju *sadovnjak* ali *ograd*, za 'zelenjavni vrt' imajo na tem območju lekseme *greda* v ziliškem in rožanskem narečju, v množinski obliki *grede* pa v prleškem in prekmurskem narečju, ter leksem *gartelj* prav tako v vseh narečjih koroške narečne skupine na avstrijskem Koroškem.

V drugi enoti, torej tisti, kjer je koren *vrt-* prisoten, nas je zanimalo, v kakšnem semantičnem razmerju so tvorjenke *vrt*, *vrtec*, *vrtček*, *vrtčič*, *vrtič*, *vrtiček*, *vrtlec* z netvorjenim leksemom *vrt*. Iz gradiva smo izluščili razmerja, kot na primer: v rezijanščini *vrt* pomeni nadpomenko za vse tri tipe vrtov, tvorjenka *vrtec* pa le 'zelenjavni vrt', v Mostu na Soči je *vrt* 'sadni vrt', zelenjava pa pri njih raste na *vrtičku*. V južnih govorih notranjskega narečja tvorijo areal leksemski pari *vrt* : *vrtčič/vrtec/vrtiček*, kjer *vrt* v vseh govorih (razen v Barki, kjer je nadpomenka) pomeni 'sadni vrt', tvorjenke pa 'zelenjavnega'. Areal para *vrt* : *vrtec* najdemo tudi v treh južnobelokranjskih točkah, par *vrt* : *vrtček* (obakrat v pomenu 'sadni' : 'zelenjavni') pa v treh dolenjskih točkah.

Podobno razmerje, kjer se tvorjenke iz istega korena razlikujejo glede na pomen, najdemo tudi v severnih govorih prekmurskega ter v dveh točkah prleškega narečja (Cvetkovci, Cirkulane), kjer 'sadovnjaku' rečejo *ograd*, tvorjenki *ogradček* oz. *ogradec* pa pomenita vedno le 'zelenjavni vrt'.

Leksemi za različne tipe vrtov so lahko v narečjih tvorjeni tudi iz različnih korenov, bodisi izvorno slovanskih bodisi neslovanskih. V osrčju dolenjskega narečja se v širšem arealu za 'sadni vrt' uporablja leksem *vrt*, za 'zelenjavni' pa *greda*, v treh točkah vzhodnodolenjskega narečja imajo za 'zelenjavni vrt' besedo *flančnik*. V gorenjski in rovtarski narečni skupini sobivata leksema *gartelj* (predvsem kot 'zelenjavni vrt', le enkrat kot 'sadni') in *vrt* oz. redkeje *sadovnjak*, posamično pa *sadni vrt*.

3 Znotraj tega območja se v petih točkah ta leksem pojavi kot drugi, in sicer v pomenu 'zelenjavni vrt' (Brdo – Egg, Lučane – Lutschach, Gibina, Ormož, Središče ob Dravi); sklepamo, da je bil v narečje morda pritegnjen iz knjižnega jezika.

Poimenovanja za 'cvetlični vrt' so v gradivu zapisana le redko:⁴ v dveh gorenjskih točkah (Selca, Tunjice) ga poimenujejo z leksemom *gartelj* oz. *garteljč* (zelenjavnemu vrtu rečejo *vrt* ali *zelnik*), v Poljanski dolini (Leskovica) *vrtiček*, v Dovjah na Gorenjskem in v Žusmu pa *greda* ('zelenjavni vrt' je tudi tu *vrt* ali *zelnik*).

Redkejša poimenovanja (npr. *flančnik* in *flančišček* v vzhodnodolenjskem podnarečju; leksemi s korenem *kapuS-* v koroški in primorski narečni skupini) so verjetno prvotno pomenila poseben tip zelenjavnega vrta (npr. gredice s sadikami), kasneje pa je prišlo do pomenskega prenosa oz. do posplošitve pomena na 'zelenjavni vrt'.

Prikaz obravnavanih leksemov na jezikovni karti

Način kartografiranja posamične karte je smiselno prilagoditi tipu gradiva. V našem primeru se je zaradi leksično-besedotvorne ter semantične diferenciacije zdelo smiselno izbrati simbolne karte, kjer so bili simboli za določene lekseme izbrani po urejenem sistemu. Za vsak koren besede (X) je bil izbran določen lik, za vsako priponsko obrazilo pa določena zapolnitev tega lika (glej *Legendo priponskih in predponskih obrazil* ter *Legendo korenov na karti*).⁵

S kombiniranjem likov (za koren besede) in njihovih notranjih zapolnitev (za predponska in priponska obrazila) tako oblikujemo simbole za leksično-besedotvorno raznolikost gradiva – npr. leksem *ogradček* je na karti prikazan s simbolom ○, ki označuje lekseme s korenem *grad-*, notranje pa je zapolnjen takole ⊕, kar označuje pripono *-č-ek*; leksem *kolišče* je kartografiran s simbolom ▲, kjer △ pomeni koren *kol-*, notranja zapolnitev pa *-išče*, z enako notranjo zapolnitvijo, a drugačnim osnovnim likom, bo tako prikazan tudi leksem *kapuS-išče* ◆. S polnimi liki (npr. ●) so prikazani leksemi z ničto pripono. Zaradi strukturne povezanosti kartografiranih leksemov sta legendi vseh treh kart enaki.

Raznolikost gradiva je razvidna iz treh priloženih kart, kjer *Karta 1* prikazuje lekseme, ki v gradivu pomensko niso določeni (gradivo, zbrano pred razširitvijo vprašalnice), *Karta 2* lekseme za 'sadni vrt', *Karta 3* pa za 'zelenjavni vrt'. Leksemi za posamične pomene niso kartografirani (T0046 *kolišča* 'ograjn prostor za spuščanje mlade živine, svinj, žrebetnic', T067 *kapusišče* 'zeljnik', T154 *borjač* 'dvorišče', T228 *greda* 'ograjn vrt', T376 *ograd* 'za svinje', T396 *ograd* 'njiva pri hiši'). Enkratna poimenovanja so na kartah predstavljena s simbolom ★ (T079 *žardin* 'sadni vrt', T101 *verdura* 'zelenjavni vrt', T154 *borjač* 'dvorišče', T169 *leha* 'zelenjavni vrt', T180 *bržada* 'zelenjavni vrt', T332 *slog* 'zeljnik', T339 *breg* 'sadni vrt', T339 *travnik* 'nejasno', T402 *cepičnjak* 'sadni vrt'). Izglosa na *Karti 1* ločuje področji z (ne)obstojem korena *vrt-*. Poševnica ob številki nakazuje, da odgovor v gradivu ni zapisan, črta pod številko pa, da se gradivo v točki doslej še ni zapisovalo. Odsotnost simbola ob številki pomeni, da za posamezni tip vrta leksema v določeni točki ni.

⁴ Zato tudi niso posebej kartografirana.

⁵ Za postavitev sheme besedotvornega členjenja leksemov sem izbrala simbol krog, ki omogoča največ različnih notranjih zapolnitev.

⁶ Številčenje krajevnih govorov ustreza številkam krajev v mreži točk za Slovenski lingvistični atlas, ki je objavljena v Benedik, Francka: *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*. Ljubljana, 1999 ali v elektronski izdaji *Ponovne objave kart ...* 2009.

Literatura

- BAJEC, Anton, 1950–1959: *Besedotvorje slovenskega jezika I–IV*. Ljubljana: SAZU.
- BENEDIK, Francka, 1999: *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.
- BENEDIK, Francka idr., 2009: *Ponovne objave člankov s kartami za Slovenski lingvistični atlas* (do leta 2008). (Elektronski vir.) Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- BEZLAJ, France, 1976–2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–IV*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Avtorji gesel France Bezla, Marko Snoj in Metka Furlan.
- JAKOP, Tjaša, 2008: *Dvojina v slovenskih narečjih*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- PLETERŠNIK, Maks, 2006: *Slovensko-nemški slovar* (1894–1895). (Elektronska različica.)
- SŁAWSKI, Franciszek, 1974, 1976, 1979: Zarys słowotwórstwa prastowiańskiego. *Słownik prastowiański* I–III. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład narodowy im. Ossolińskich: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk. 43–141, 13–60. 11–19.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), 2000. (Elektronska različica.)
- SMOLE, Vera, 2006a. Prvi zvezek Slovenskega lingvističnega atlasa: realnost ali utopija? Koletnik, Mihaela, Smole, Vera (ur.): *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*. Maribor: Slavistično društvo (Zbirka Zora, 41). 226–234.
- SMOLE, Vera, 2006b. Stanje in perspektive slovenske lingvistične geografije. *Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas: materialy i issledovanija: 2003–2005: sbornik naučnyh trudov*. Moskva: Institut ruskogo jazyka RAN. 80–117.
- SNOJ, Marko, 2003 (1997): *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- STRIEDTER - TEMPS, Hildegard, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slowenischen*. Wiesbaden.
- Zbrano gradivo za SLA na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

